

ישראל והתפוצות

השאלות שאיננו מעזים לשאול

שמואל רוזנר

הנה בתמצית שלושה דברים שכדאי לדעת על יחסי ישראל והתפוצות:

א. ישראל מתחזקת – התפוצות נחלשות

לפני מאה שנה היו בישראל שישים אלף יהודים – היום יש שישה מיליון. ישראל גדלה בקצב מהיר ולעומתה, יהדות התפוצות גדלה בקצב אטי, ואולי אינה גדלה כלל; תלוי את מי מחליטים לספור כ'יהודי'.

הכוח הארגוני והכלכלי של ישראל גדול יותר מזה של יהודי התפוצות; השפעתה רחבה יותר משלהם (עם כל הכבוד לאיפ"ק), וקולה חזק יותר.

אמנם, יש המצדדים ב'יהדות תפוצתית', יהדות-ללא-ישראל¹ – אך גישה כזאת משרתת אולי מכוני חשיבה וכמה קבוצות שוליים; רוב היהודים בתפוצות נושאים עיניהם לישראל ומבינים שמטוטלת ההשפעה בעולם היהודי כבר מזמן זזה אליה. זה גם מה שרובם עונים כאשר שואלים אותם על כך ישירות, כפי שעשיתי לאחרונה עבור 'המכון למדיניות העם היהודי'².

שמואל רוזנר הוא עמית בכיר במכון למדיניות העם היהודי, בעל טור בעיתונים ניו יורק טיימס, ג'ואיש ז'ורנל ומעריב, עורך ראשי של ספרי העיון בהוצאת כנרת-זמורה-דביר

1 Daniel Boyarin and Jonathan Boyarin, 'Diaspora: Generation and the Ground of Jewish Identity', *Critical Inquiry*, Vol. 19, No. 4 (Summer, 1993), pp. 693-725
2 Shmuel Rosner & John Ruskay, '70 Years of Israel-Diaspora Relations: the Next Generation', אתר המכון למדיניות העם היהודי JPPJ (אנגלית), 10 באפריל 2018.

ב. המשבר ביחסים אינו בהכרח באשמת ישראל

לאחרונה, וגם על גבי גיליון זה, מרכיבים לעסוק במשבר שנוצר ביחסי ישראל והתפוצות. יש התולים אותו במדיניותה של ישראל בנושאי דת ומדינה, המושפעת מהדומיננטיות של היהדות האורתודוקסית המחמירה; יש התולים אותו בפערים בנושאים מדיניים – ישראל כובשת מול יהדות ליברלית התומכת במדינה פלסטינית; ויש התולים אותו בפערי השקפה אחרים, למשל, שישראל שמרנית ויהודי התפוצות פרוגרסיביים. ההסברים כולם בוודאי נכונים, אך הם שוליים. ההתמקדות בסוגיות שאנו דשים בהן השכם והערב (רחבה נוספת בכותל; גירוש פליטים; תמיכת יהודי אמריקה בהסכם הגרעין עם איראן) – מסיטה אותנו מהשאלות הגדולות והמכריעות באמת שעליהן קשה לנו להשיב ושלא נוזח לנו להתעמת אתן. בשאלות אלה אין תשובות מן המוכן שאפשר לשלוף מהמדף המפלגתי (בעד רחבה בכותל, נגד התנחלויות, נגד הסכם עם איראן – או להפך). ובמילים אחרות, המשבר ביחסים נובע פחות ממה שחושבים עליו, ויותר ממה שנמנעים מלחשוב עליו. מה שמביא אותנו לסעיף הבא.

ג. מגמות גלובליות יקבעו את עתיד העם היהודי

שני המרכזים של העם היהודי, ישראל וארצות הברית, נעים בכיוונים שונים, לעתים הפוכים, ויש מעט מאוד אפשרות להשפיע על כיוון תנועתם. העובדה הזאת מחייבת לפתוח כל דיון רציני על היחסים בהצבת השאלות הנכונות במשוואה; שאלות על מגמות עיקריות ולא על אירועים חולפים.

השאלה הראשונה היא, מי נכלל בעם היהודי? בישראל לכאורה, התשובה על כך קלה יחסית, משום שהמדינה קבעה קריטריונים – לא כולם טובים, לא כולם אחידים, אבל בסך הכול עובדים, לפחות בתוך ישראל. התשובה בישראל קלה יותר גם כי היהודים בישראל נמצאים במתחם גיאוגרפי מוגדר והומוגני יחסית, שאין בו הרבה מקום לשוליים אפורים ולנישואים מעורבים.

אבל ליהודי התפוצות אין כיום תשובה לשאלה הזאת. יהדות התפוצות ויתרה – טכנית ומנטלית – על הצבת גבולות לעם היהודי. במציאות דמוגרפית שבה משפחות רבות הן של יהודים ולא-יהודים, הצבת גבול היא מעשה מורכב ורגיש, ופשוט יותר לוותר עליו. אלא שהוויתור מוליד בעיות. כך למשל, אם היהודים הם קבוצה מובחנת, נדרשת הגדרה, ולו רופפת, להגדרתם כ'יהודים'. כיצד תנוסח הגדרה זו? לשאלה זו יש היבטים מעשיים, כמו לדוגמה, הזכות למימוש חוק השבות. אמנם בשלב זה, אין בארצות הברית יהודים רבים המבקשים לנצל זכות זו, ואפשר לדחות את ההכרעה בשאלה זו למועד מאוחר יותר. אך גם ללא מימוש מעשי של חוק השבות, הפער המתרחב בין 'יהודים' על פי הגדרתם העצמית, שהיא הגדרה רחבה ואמורפית, לבין 'יהודים' על פי ההגדרות הברורות יותר הנהוגות בישראל, המשרתות את המדינה כאבן בוחן, מעיד על בעיה שעלולה להוביל למשבר חריף בתוך העם היהודי על שאלת גבולותיו.

שאלת עומק נוספת היא, מהו בכלל 'העם היהודי'? במדינת ישראל, המציאות מכתיבה סנטימנט שבטי-לאומי, וכל מי שמציין את יום הזיכרון ברחבת הכותל מזהה

סנטימנט זה, שמערב רגשות, טקסיות ותחושת סולידריות. המציאות בתפוצות מכתובה דפוסים אחרים לגמרי, שרבים מהם נעים דווקא בכיוון ההפוך מהשבטיות – לדוגמה, המעורבות המוגברת של יהודים במאבקים נגד אפליה של קבוצות מיעוט אחרות. כך נוצרים שני מרכזים שמגדירים באופן אחר לחלוטין, אולי מנוגד, את מהותו של 'העם היהודי' ואת מאפייניו.

נכון, אין זו הפעם הראשונה שמציאות כזאת מתקיימת בעם היהודי. הרי גם ירושלים ואלכסנדריה היו שני מוקדים יהודיים בעלי אופי ותרבות שונים לגמרי, האחד מכונס לתוך עצמו והאחר פתוח לעולם. אבל לירושלים ולאלכסנדריה היה בכל זאת מרכיב משותף: מערכת החוקים והמצוות, שגם אם לא כולם שמרו עליה באותה מידה (שהרי היוונות הקשתה על אחידות כזאת) – עדיין אפשר היה להשתמש בה כסמן מוסכם של זהות משותפת.

היום אין מערכת אינטנסיבית המקובלת על כלל היהודים, בארץ ובתפוצות – אם לא במעשה אז לפחות במחל. המרכיבים המשותפים שבעבר היו אתוס מחבר, כמו תורה וזיכרון השואה, הולכים ונשחקים; לא קיים סדר יום יהודי המוסכם על כולם, מלבד שרידים פולקלוריסטיים כגון מצה בערב פסח, נר בחנוכה, אולי יום הכיפורים, שגם הוא נשחק בתפוצות ומשתנה ללא הכר בישראל. אמנם השבת נשמרת – אבל בשבת גם הנוצרים שובתים, ולא בהכרח בצורה אחרת. קשה להחזיק תרבות משותפת על קוצו של נר חנוכה. מהי התרבות המשותפת לכל העם היהודי מעבר לאותו נר?

ועוד שאלה שקשה להשיב עליה: לאן פניה של יהדות אמריקה? תשובה ברורה על השאלה הזאת אין, אבל אפשר בהחלט לומר שיהדות אמריקה הולכת לאן שאמריקה לוקחת אותה. ובמילים פשוטות: מגמות של יהודים אין יכולת לעצב, ישפיעו על גורלם של היהודים הרבה יותר מכפי שהם עצמם ישפיעו עליו. דוגמה לכך הם הנישואין המעורבים – נוהג מקובל באמריקה ועל כן גם בקרב היהודים. הפרדת הדת מהמדינה היא דוגמה נוספת לכך: זהו אתוס חשוב באמריקה, ועל כן גם בקרב היהודים. בסופו של דבר, אמריקה תיקח את היהודים למקום אחד וישראל תיקח אותם למקום אחר. הפערים יתרחבו, לא בגלל שהיהודים רוצים בכך, אלא משום שהיהודים מושפעים מהסביבה שבה הם חיים, המעצבת אותם, לטוב ולרע.

גם השאלה לאן הולכת היהדות הישראלית עודנה פתוחה. נסו להשתעשע בדוגמה הפרוואית הבאה: יום הכיפורים בישראל הולך ומתגבש כיום שבו חלק ניכר מהאוכלוסייה רוכב על אופניו. מנהג בהתהוות שאינו יכול להתפשט אל מעבר לישראל, שכן רק בה הכבישים ריקים ביום זה; בלוס אנג'לס אין מקום לאופניים. לכאורה, זהו עניין זניח, אך עם הזמן תגדל חשיבותו. לא בהכרח של המנהג הספציפי הזה, אלא של מנהגים בכלל שמתעצבים בתוך סביבה ישראלית המאופיינת ברוב יהודי, בפרהסיה יהודית, בשפה עברית, בלוח שנה ממלכתי-עברי, וכדומה. יהדות התפוצות, אשר מתמודדת עם אתגרים אחרים, תפתח בהכרח מנהגים אחרים. יש מהם שלא יעלו ולא יורידו – אלה יאכלו פלאפל ואלה יאכלו אוכל סיני; אך יש מהם שעם הזמן יקשו לזהות שמדובר בתרבות אחת משותפת – ביהדות.

כעת אפשר לבחון מחדש את מהותו של האתגר המרכזי ביחסי ישראל והתפוצות. זה איננו אתגר שמהותו ניסיון להידמות זה לזה (בלתי אפשרי), או אתגר שמהותו ניסיון לכפות דפוסים לא מתאימים אלה על אלה (במשוואה הזאת אין כוח כפייה לאף צד). אתגר זה אינו יכול להיענות במחוות קטנות של התאמה ונימוס (לא להעליב רפורמים, לא לבקר בחריפות את ישראל) – זהו אתגר שלא היה כמוהו בתולדותינו המחייב הכרה אמיתית בשונות המתחייבת, אשר הולכת ומתרחבת, בין המרכזים, ועוד יותר מזה, הכרה בצורך הרחוף לבסס סדר יום משותף שכוחו יגבר על השונות.

בעבר, כאמור, התורה והמצוות היו החוט המחבר והמקשר בין קהילות שונות, שמצבן וסביבתן היו שונים בתכלית. המכנה המשותף הזה היה אינטנסיבי מאוד, מחייב. החיבור בין יהודי מטריפולי ויהודי מלודז' היה מידי, ולשניהם היה ברור שהם שייכים לאותה תרבות. חיבור כזה כבר אינו רלוונטי בימינו. לא ליהודים בישראל, שרובם אינם שומרי תורה ומצוות, ולא ליהודי התפוצות, שגם הם ברובם אינם שומרי תורה ומצוות. הנה שאלה גדולה באמת שמוטב לברוח ממנה: מה יכול לבוא במקום (וכמובן, אפשר גם במקביל) תורה ומצוות? מה יכול לחבר יהודים ברחבי העולם באופן עוצמתי שיאפשר להעביר אותו הלאה לדורות הבאים, ושיגדיר בצורה מוסכמת מהו ומיהו יהודי?